

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verarming en broodgebrek: inkwartiering en rekwisities in de Franse tijd.

Spek, Christiaan van der

Citation

Spek, C. van der. (2017). Verarming en broodgebrek: inkwartiering en rekwisities in de Franse tijd. *Leidschrift*, 32(mei: Binnen de gelederen. Krijgsmacht in de samenleving, 1800-1941), 17-31. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3180884>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3180884>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Verarming en broodgebrek. Inkwartiering en rekvisities in de Franse tijd

Christiaan van der Spek

De revolutionaire en Napoleontische oorlogen worden wel gezien als de eerste totale oorlogen. Niet alleen namen de legers als gevolg van de dienstplicht enorm in omvang toe, tegelijkertijd kwam de nadruk steeds meer op vernietiging van de vijand te liggen, werd de scheidslijn tussen burgers en militairen vager en kwamen economie en samenleving steeds meer in dienst te staan van de oorlogvoering.¹ De oorlogen die eind achttiende en begin negentiende eeuw woedden, hadden zodoende niet alleen grote gevolgen voor de miljoenen militairen die onder de wapenen waren, maar ook voor de burgerbevolking van Europa. Afhankelijk van waar zij woonden, kregen burgers te maken met belegeringen, plunderingen, dienstplicht, rekvisities, handelsblokkades, hoge belastingen en algehele economische misère. De Nederlandse dienstplichtige Cornelis Otten schreef in de zomer van 1813 aan zijn moeder dat er in Duitsland dorpen waren waar

men gaar geen mensen meer gevonden hebben en al wat nog in de huijzen was hebben men me[e] genoome en in Sachse [Saksen] zijn er 22 dorpe en steede afgebrand.²

Volgens de Nederlandse lansier Pieter Willem Arnoldus Geesteranus werd de burgerbevolking in de omgeving van Maagdenburg ‘bitter gekweld’ door de grote aantallen troepen die begin 1812 naar het oosten trokken, terwijl

---

¹ Zie onder andere: D. A. Bell, *The first total war. Napoleon's Europe and the birth of warfare as we know it* (Boston en New York 2007); R. Chickering, ‘A tale of two tales. Grand narratives of war in the age of revolution’, in: R. Chickering en S. Förster ed., *War in an age of Revolution, 1775-1815* (New York 2010) 1-17; P. Dassen en P. Groen ed., *Van de barricaden naar de loopgraven. Oorlogvoering en samenleving in Europa, 1789-1918* (Amsterdam 2008).

² J.C. de Vet, ‘In dienst van Napoleon, 1812-1813’, *De Mulder. Uitgave beemkring Molenheide* 26 (2005) 2-18, aldaar 14-15.

militair geneesheer Bonifacius de Jonge, na het zien van een geplunderd Duits dorp, oorlog ‘een schiklijke geessel’ noemde.³

Nederland bleef grootschalige plunderingen en het afbranden van complete dorpen bespaard. Met uitzondering van Noord-Holland (1799) en Walcheren (1809) kreeg ons land weinig te maken met daadwerkelijke oorlogshandelingen. Nederland vormde slechts een zijtoneel van de grote coalitieoorlogen, met als gevolg dat het gewone leven hier in de jaren 1795-1815 zonder veel problemen doorgang bleef vinden. Wanneer wordt gesproken over de impact van de oorlogvoering op de Nederlandse bevolking in deze jaren, gaat het meestal over de negatieve gevolgen van Napoleons continentale stelsel, het verbod op handel van en naar Groot-Brittannië, de hoge belastingen en de invoering van de conscriptie in 1811.⁴ Maar hier bleef het niet bij. Ook in het relatief rustige Nederland was de oorlog nooit ver weg. In menig stad of dorp domineerden militairen het straatbeeld. Volgens de Utrechtse apotheker Hendrik Keetell was zijn stad begin 1813 bijvoorbeeld ‘zo vol van militairen, dat langs de straten derzelver getal dat van de burgers verre overtrof’.⁵ Rekwisitie van wagens, paarden en schepen was aan de orde van de dag en inkwartieringen brachten de napoleontische soldaten zelfs tot achter de voordeur.

Aan deze laatste aspecten van de oorlogvoering is in de historiografie, zowel nationaal als internationaal, tot op heden nauwelijks aandacht besteed.⁶ Onterecht, want als de wegen van burgers en militairen elkaar ergens kruisten, dan was het wel op het terrein van inkwartiering en

---

³ L. Driel, ‘Het dagboek van Bonifacius de Jonge die in 1813 als geneesheer naar de troepen van Napoleon werd gestuurd’, in: *Archief Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (2007) 105-222, aldaar 155.

⁴ Zie onder andere: J. Joor, *De adelaar en het lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000); S. Schama, *Patriots and liberators: Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York 1977); H.T. Colenbrander, *Inlijving en opstand* (Amsterdam 1913).

⁵ Hendrik Keetell, *De stad Utrecht in het jaar 1813. Uit het dagboek van eenen ooggetuige* (Utrecht 1863) 6-7.

⁶ Er bestaat een negentiende-eeuws proefschrift over het onderwerp, maar hierin komt de Bataafs-Franse tijd amper aan bod. Zie: Willem Theodore Gever Deynoot, *Inkwartieringen* (Leiden 1878). Ook recente publicaties over ‘war and society’ gaan meestal met een grote boog om het onderwerp heen. Zie: A. Forrest, K. Hagemann en J. Rendall, *Soldiers, citizens and civilians. Experiences and perceptions of the Revolutionary and Napoleonic wars, 1790-1820* (z.p. 2009).

rekwisitie. Beide zaken grepen diep in het leven van de gewone man in, want een soldaat in huis betekende een extra mond te voeden, terwijl het afstaan van paard of wagen direct gevolgen had voor de inkomsten van menig boer of ambachtsman. Het huisvesten van militairen bij burgers en het vorderen van particuliere middelen ten behoeve van het leger waren in hoge mate bepalend voor de manier waarop maatschappij en krijgsmacht naar elkaar keken. De Brabantse pastoor Martinus Beckers noemde in zijn *Aantekeningen* de circa honderd Franse troepen in zijn dorp bijvoorbeeld zonder gêne ‘smeerlappen’, omdat ze dagelijks ‘koebyeesten, terwe, rog, haver, hooy, jenever [en] zout’ rekwireerden.⁷

In dit artikel zal worden gepoogd een scherper beeld te krijgen van de druk die het leger, zelfs in een relatief oorlogsluw gebied als Nederland, op de civiele samenleving uitoefende. De nadruk zal daarbij liggen op de inkwartiering van Nederlandse en Franse militairen in de periode 1806-1813 en de rekwisities die zij oplegden. Er wordt gekeken naar hoe de inkwartiering van troepen en het vorderen van middelen in hun werk gingen, welke regels er golden, wat de gevolgen waren voor de burgers en hoe zowel burgers als militairen deze onvrijwillige band ervoeren. Omdat in Groningen, Assen en Zwolle mooie archieven over dit onderwerp bewaard zijn gebleven, zal de aandacht vooral – maar niet uitsluitend – uitgaan naar het noorden van Nederland. Vanwege het feit dat dit onderwerp nagenoeg onontgonnen terrein is, moet dit artikel worden gezien als een eerste aanzet tot het in kaart brengen van een tot nu toe onderbelicht aspect van de relatie tussen *war* en *society*.

Kazernering of inkwartiering

Inkwartiering hoorde evenzeer bij het soldatenleven als exerceren en wachtlopen. Iedere Napoleontische militair overnachtte gedurende zijn dienstdag weleens bij burgers, zeker tijdens campagnes of onderweg naar een nieuwe legeringslocatie. Toch was inkwartiering niet de gebruikelijke gang van zaken. In oorlogstijd sliepen militairen soms maanden achtereen in de buitenlucht, op de grond met hun ransel als hoofdkussen en een kampvuur als enige comfort. Bleef een legermacht voor langere tijd op één

---

⁷ J.M.J. Knaapen, ‘De aantekeningen van pastoor Beckers. Bijdrage tot de kennis van Napoleon’s tijd’, *Geschiedkundige Bladen. Tijdschrift voor de beoefening der Geschiedenis*, I (1905) 373-412, aldaar 405.

en dezelfde plek, dan werden vaak grote kampen opgericht. Hier sliepen de soldaten dan in houten barakken, tenten of zelf gefabriceerde hutten. Inkwartiering bij de burgerbevolking was tijdens campagnes meestal niet mogelijk, of bood slechts beperkt soelaas, omdat er simpelweg te veel mannen waren om ze allemaal bij particulieren onder te brengen. Daar komt nog bij dat er in een legerkamp meer mogelijkheden waren voor gezamenlijke oefeningen, dan als de troepen over verschillende dorpen en steden verspreid lagen.

In vredetijd, of als het om kleinere aantallen ging, werd geprobeerd troepen zoveel mogelijk in kazernes te huisvesten. Iedere garnizoens- of vestingstad had wel enkele gebouwen die dienst deden als kazerne. Soldaten sliepen daar met meerdere mannen op één kamer en met twee man in een bed. Hoewel de kazernes in de napoleontische tijd op papier aan allerlei strikte eisen dienden te voldoen, was er in de praktijk met veel soldatenverblijven van alles mis. Een rapporteur van koning Lodewijk Napoleon wond er in 1808 geen doekjes om toen hij schreef dat de omstandigheden in de logementen van de soldaten zeer slecht en *'très défavorable à leur santé'* waren. De meeste onderkomens waren volgens de steller van het rapport donker en vochtig en maar al te vaak ontbrak het aan goede ventilatie, waardoor de luchtkwaliteit zeer te wensen over liet. In sommige stenen kazernes was de lucht zelfs zo slecht dat *'on y respire avec peine'*.⁸

Voor veel soldaten was het dan ook geen straf om bij de burgerij te worden ingekwartierd. Onderofficier Adrianus van Altena was in ieder geval dolblij dat hij enkele dagen langer op zijn luxe Groningse inkwartieradres mocht blijven, omdat de barakken die hem en zijn eenheid waren toebedeeld bestonden uit 'smerige vertrekken en onreine slaappleatsen'.⁹ Omgekeerd waren de meeste burgers, uitzonderingen daargelaten, begrijpelijkerwijs minder enthousiast over deze ongenode gasten. Lokale overheden waren daarom vaak terughoudend in het plaatsnemen van militairen bij hun burgers. Liever brachten de autoriteiten troepen onder in kazernes of creëerden ze, als de kazernecapaciteit onvoldoende bleek te zijn, extra overnachtingsplaatsen door publieke gebouwen ter beschikking van het

---

⁸ Nationaal Archief (NA), 2.01.14.02, Ministerie van Oorlog (hierna MO), inv. nr. 1322: Rapport fait à Sa Majesté le Roi, sur l'état actuel des Casernes.

⁹ A. van Altena, *De Hollander onder de Fransche coborten, of mijn lotgevallen als conscrit* (Dordrecht 1827) 72.

leger te stellen of particuliere panden op te kopen. Pas als alle andere opties waren uitgeput greep men naar het middel van de inkwartiering.

Ondanks deze terughoudendheid kwam inkwartiering in de napoleontische tijd op grote schaal voor. Zeker in vijandelijk gebied, of gebieden die niet behoorden tot het Franse Keizerrijk, was het plaatsen van militairen bij burgers schering en inslag. Bij de eerdergenoemde lansier Geesteranus lezen we bijvoorbeeld dat er steden waren in Westfalen waar burgers 'alle dagen 16 en 17 man in quartier kreegen'.¹⁰ De Nederlandse (subalterne) officier John Irish' Stephenson merkte in zijn dagboek op dat er tijdens de veldtocht van 1806 in het plaatsje Hasselt (Dld.) in de meeste huizen wel dertig à veertig man lagen ingekwartierd, terwijl geneesheer De Jonge verhaalde van twee oudere dames in Fulda die zich in het voorjaar van 1813 beklaagden over het feit dat zij in viereenhalve maand 'reeds meer dan 900 menschen [hadden] geherbergd'.¹¹

De Nederlandse situatie was hiermee onvergelijkbaar. Vanwege de kleinere troepenconcentraties hier te lande, de geringere doorloop van eenheden en het meer geregelde karakter van de meeste troepenverplaatsingen bleef de belasting voor de burgerbevolking in Nederland alleszins binnen de perken. Toch kwam het ook hier geregeld voor dat er meer troepen in een stad moesten overnachten dan dat er ruimte was in de kazernes of publieke gebouwen. Dit lot trof vooral steden (en dorpen) die op of aan doorgaande marsroutes lagen. Zwolle en Meppel dienden bijvoorbeeld als overnachtingsetappe voor vrijwel alle militairen die naar het noorden van het land reisden en hetzelfde gold voor een dorp als Dwingeloo, dat daardoor naar verhouding eveneens veel manschappen kreeg te verstouwen.¹² Ter voorkoming van overlast kwam het Ministerie

---

¹⁰ C. Gijsberti Hodenpijl, 'Mededeelingen over het 2e regiment Hollandsche lansiers der keizerlijke garde in 1812', in: M.G.M. Loghem ed., *Nederland. Verzameling van oorspronkelijke bijdragen door Nederlandsche letterkundigen* (Amsterdam 1917) 449-462, aldaar 452 en 455.

¹¹ Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Collectie Losse stukken, 57, inv. Nr. 5988: Dagboek van John Irish' Stephenson, van 1788 tot en met 4 november 1825, 40; Lo Driel, 'Het dagboek van Bonifacius de Jonge die in 1813 als geneesheer naar de troepen van Napoleon werd gestuurd', in: *Archief Mededeelingen van het Koninklijke Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (2007) 105-222, aldaar 150.

¹² NA, MO, inv. nr. 1415: Rapport omtrent de inkwartiering enz. van de Koninklijke Gardes kurassiers, bij gelegenheid van hunnen doormarsch in de maand augustus 1808 door het departement Drenthe.

van Oorlog in 1808 met een ‘Memorie van marschroutes door het landschap Drenthe’ met daarin zes alternatieve routes naar het noorden,

zoo dat men dezelve bij afwisseling kan volgen, waardoor het de Ingezetenen meer gemakkelijk zoude gemaakt worden en de doormarcherende troepen het oneindig beter hebben.¹³

Dergelijke maatregelen hielpen om de lasten te spreiden, maar er bleven genoeg piekmomenten waarover de bevolking zich kon beklagen. Zo kregen de inwoners van Meppel in de zomer van 1811 in korte tijd een groot aantal militairen te verwerken. Op 8 augustus arriveerden 300 Spaanse soldaten van het *Régiment Joseph Napoléon* in de stad, vijf dagen later gevolgd door 2200 Nederlandse soldaten van het 125e regiment infanterie van linie. Op 17 augustus passeerden 130 mannen van het 33e regiment lichte infanterie op doorreis van Groningen naar Zwolle en op 22 augustus reisden 460 Fransen van het 2e en 37e regiment infanterie van linie in tegenovergestelde richting.¹⁴ Al deze troepen moesten op last van de *commissaire des guerres* – de functionaris belast met de administratieve en logistieke zaken van het leger – worden gevoed en gehuisvest. Daarnaast diende de stad steeds voldoende paarden en wagens te leveren voor het vervoer van de bagage en de zieken naar de volgende etappeplaats.

In Groningen was het niet anders. Ook hier kwamen bij tijd en wijle zulke grote aantallen troepen langs, dat de kazernecapaciteit onvoldoende bleek. Begin 1810 telde de stad acht vaste locaties waar militairen werden ondergebracht, inclusief het militair hospitaal en het verblijf van de douanes. De grootste kazerne, die plaats bood aan 468 man, bevond zich aan het Nieuwe Kerkhof. Op de kleinste locatie, de voormalige Latijnse School in de Zwanestraat, was slechts plaats voor zestig man. Volgens een rapport van de Groningse Agent van Kazernerij was er in de stad ruimte voor 1300 gezonde manschappen, tachtig ‘schabreuzen’ en 48 douaniers, in totaal dus 1428 man.¹⁵ Het merendeel van deze plaatsen werd echter standaard ingenomen door het garnizoen dat in de stad lag. Zodra er

---

¹³ NA, MO, inv. nr. 1285: Memorie van marschroutes door het landschap Drenthe, 59.

¹⁴ Drents Archief (DA), 0115, Archief Meppel, inv nr 1214: Diverse brieven van de *commissaire de guerre* aan de *maire* van Meppel, augustus 1811.

¹⁵ Groninger Archieven (GA), 3, Gewestelijke Besturen in Groningen (hierna GBG), inv. nr. 1295: Rapport van de agent van kazernerij.

andere eenheden – op doortocht naar bijvoorbeeld Aurich, Emden of Bremen – de stad aandeden, hadden de lokale autoriteiten dus vrijwel meteen een probleem en moesten zij terugvallen op inkwartiering. Toen in december 1810 1300 Franse militairen Groningen passeerden (bovenop de circa honderd andere militaire passanten per dag) werden deze dan ook allemaal bij de burgerbevolking ondergebracht.¹⁶ Hetzelfde gold voor de troepen van het 2^e en 37^e regiment infanterie die in augustus 1811 eerder door Zwolle en Meppel waren getrokken. Ook die werden – ondanks de ruimere aanwezigheid van kazernes in Groningen – ‘gewoon’ ingekwartierd.¹⁷

Eten en een slaapplek

Bij aankomst in een stad dienden militairen zich direct naar de burgemeester (*maire*) of een daartoe gemachtigd bureau van inkwartiering te begeven. Deze gaf, na controle van de marsorders, vervolgens een *billet* uit waarop stond op welk adres iemand moest overnachten. Bij het uitdelen van de biljetten werd uiteraard rekening gehouden met de rang van de militairen, alsmede met de belasting van de burgerij. Volgens een koninklijke resolutie uit 1807 moesten de huizen van een stad worden ingedeeld in acht klassen. Een maarschalk had recht op een luxe onderkomen uit de eerste klasse, een eenvoudige soldaat moest het doen met een verblijf uit klasse acht. Het onderscheid tussen de klassen luisterde nauw. Zo had een kapitein officieel recht op een eigen kamer met bed en daarnaast nog een kamer met bed voor zijn knecht, terwijl een luitenant maar recht had op één kamer. Onderofficieren en soldaten moesten minimaal worden voorzien van

eene slaapplek, voor twee personen, bestaande uit een gevulde stroozak, een matras, of vederbed, een wolle deken des zomers, en twee des winters, een hoofdpeluw, schoone bedlakens om de twintig dagen, twee stoelen of een bank, een tafel, en plaats bij het vuur en licht.¹⁸

---

¹⁶ Ibidem, Brief van de directeur der inkwartiering aan maire, 31 januari 1811.

¹⁷ GA, 1354, Commissie over militaire inkwartiering, inv. nr. 1: Extract uit verbaal van 2 augustus 1811.

¹⁸ NA, MO, inv. nr. 1283: Extract betreffende de kazernerij, 100, Hoofddeel VII, artikel 14.

Daarnaast diende de gastheer of gastvrouw te zorgen voor een voedzame maaltijd. De Franse maarschalk Oudinot bepaalde vlak na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk dat ingekwartierde troepen per dag recht hadden op een zestiende pint jenever, 24 oncen brood, 2 oncen peulvruchten, 8 oncen vlees en 1 kan bier (1 once is 31,25 gram). ‘Moetende het Vleesch en de Peulvruchten dagelijks gekookt gegeven worden.’¹⁹ Voor de Hollandse troepen gold hetzelfde, met dien verstande dat zij – wegens hogere soldij – 2 stuivers daags moesten inleveren. Soldaten konden dus niet zomaar worden afgescheept met klikjes, of eten van ondermaatse kwaliteit. Als dat wel gebeurde waren de meeste troepen er als de kippen bij om hun onvrede te uiten. Van Altena verhaalt in zijn memoires van de keer dat een gastheer hem en zijn mannen ‘bedorven gerookt vet voor vleesch’ voorschotelde. Hierop ontstaken de soldaten in woede en dreigde Van Altena een klacht bij de burgemeester in te dienen. Uit angst voor verdere escalatie beloofde de man uiteindelijk ‘sidderend’ de soldaten hun zin te geven en een betere maaltijd voor te zetten.²⁰

De kwaliteit van het nachtverblijf hing dus in hoge mate af van de bereidwilligheid en de mogelijkheden van de eigenaar. Sommige mensen hadden medelijden met de arme dienstplichtigen en gaven hun logés een extra slok brandewijn of een extra stuk vlees.²¹ Anderen waren door de vrijwel continue stroom van militairen al kaalgeplukt en konden amper meer een normale maaltijd voorzetten. Vooral in het zwaar getroffen Duitsland kwam dit geregeld voor. Soldaat Doris van Venlo vroeg zijn ouders eind 1811 zelfs per brief om extra geld, omdat hij bij burgers lag ingekwartierd ‘maar daar kunne wij kwalijk te ete krijgen’.²² De Friese *conscrij* Jacob Pieters Feddema had tijdens zijn mars naar Brussel om een andere reden pech. Hij had naar eigen zeggen ‘veel slegte kwartieren om reden dat die menschen allemaal Catholijk zijn, want het was in de vasten’.²³ Voor een protestantse Fries met een hongerige maag was dat uiteraard een grote tegenvaller.

---

¹⁹ Stadsarchief Deventer, 0692, Deventer in de Franse tijd, inv nr. 22965: Extract uit brief Oudinot, 26 juli 1810.

²⁰ Van Altena, *De Hollander*, 69.

²¹ Zie bijvoorbeeld: www.friezen-onder-napoleon.nl, Brieven Bouwe Liebbes Hoekstra, nrs. 3 en 12 (8 februari 2017).

²² Museum voor Communicatie, Briefcollectie, Kern 44026, Brief Doris van Venlo, 30 december 1811.

²³ www.friezen-onder-napoleon.nl, Brief Jacob Pieters Feddema, 19 april 1813 (8 februari 2017).

Voor officieren golden compleet andere regels en standaarden. Waar gewone soldaten al blij mochten zijn met een eenvoudige warme maaltijd, werden officieren vaak gefêteerd op copieuze maaltijden met overvloedige wijn. Zij werden meestal bij de gegoede burgerij ingekwartierd en werden daar als gelijken behandeld. Dit betekende dat ze uitgenodigd werden voor danspartijen, muziekvoorstellingen, spelletjesavonden ‘en nu en dan (...) een piknikje’.²⁴ In menig officiersdagboek staan verwijzingen naar gezellige drankavonden met schoon vrouwelijk gezelschap. Toch was het ook voor officieren niet altijd rozengeur en maneschijn. Had Irish’ Stephenson in Duitsland nog een hoogst genoeglijke tijd doorgebracht op zijn inkwartieradres, een jaar later in Zeeland viel hem ‘een bijzonder slecht kwartier bij een bakker te beurt’. Dit appartement was volgens de kritische Irish’ Stephenson niet meer dan

het karnhok, van planken op de plaats afgeschooten, waar juist plaats genoeg was om één krib, één tafel, en ééne stoel te plaatsen, mijn koffer en valies moest buiten blijven. Mijn eenigste venster was een houten schuif welke men moest openen om lucht in te ademen.²⁵

Uiteraard was dit nog steeds een stuk beter dan waar de gemiddelde soldaat moest overnachten, maar het belangrijkste verschil was wel dat een ontevreden officier zijn lot naar eigen hand kon zetten, zoals ook Irish’ Stephenson deed, door op eigen kosten elders een betere kamer te huren.

Overlast in Groningen

Het onderhoud van ingekwartierde troepen drukte zwaar op de lokale bevolking. Zo zwaar zelfs, dat een groep vooraanstaande Groningers begin 1811 een officiële klaagbrief stuurde aan de prefect van het departement Westereems, waarin zij een tamelijk dramatisch beeld schetsten van de gevolgen van de inkwartiering voor de inwoners van de stad. Volgens de stellers zorgde de langdurige inkwartiering ervoor ‘dat dezen drukkende last veele goede inwoners tot armoede brengt, en anderen een groot gedeelte van hun vermogen moeten opofferen’. De gevolgen van ‘deze zo

---

²⁴ NIMH, dagboek van John Irish’ Stephenson van 1788 tot en met 4 november 1825, 45.

²⁵ Ibidem, 69.

ongehoorde voortdurende last' waren desastreus voor het welzijn van de stad, vooral omdat steeds meer mensen ervoor kozen de stad te verlaten. Kapitaalkrachtige burgers trokken zich terug op hun buitens op het platteland, waardoor de inkwartierdruk op de achterblijvers alleen maar zwaarder werd. De schuld van dit alles lag niet bij het leger of de keizer maar bij het stadsbestuur, dat in de ogen van de klagers te weinig had gedaan om voldoende onderkomens te bouwen voor het garnizoen van de stad.²⁶

In reactie op deze klacht gaf *maire* Justus Datho Quintus van Groningen toe dat er vanwege de vele schommelingen in de omvang van het garnizoen in het verleden inderdaad (te) weinig werk was gemaakt van het bouwen van nieuwe kazernes, maar dat er in het verleden ook nooit klachten waren binnengekomen. De burgemeester veegde zo zijn eigen straatje schoon, maar stelde wel een onderzoek in. Hij vroeg aanvullende informatie op bij de agent van kazernerij en bij de directeur van inkwartiering en stelde een commissie in die onderzoek moest doen naar klachten over fraude en ontduiking rond de inkwartiering van troepen. Omdat de gegevens die dit opleverde een waardevol inkijkje bieden in de werking van de inkwartiering, zal iets langer bij deze Groningse affaire worden stilgestaan.

Uit de cijfers die de agent van kazernerij naar de burgemeester stuurde, blijkt dat er begin 1811 1002 militairen in kazernes waren gelegerd en dat er daarnaast 322 garnizoenstroepen (plus nog eens 56 man van het eveneens in de stad verblijvende 23^e regiment jagers) voor langere tijd bij de Groningse bevolking lagen ingekwartierd.²⁷ Gelet op de eerdergenoemde kazernecapaciteit werden er dus militairen bij burgers gehuisvest terwijl er nog ruimte genoeg was op de vaste verblijfslocaties. De burgemeester, die na een bezoek aan een van de kazernes zelf ook al had geconstateerd dat lang niet alle slaapzalen vol lagen, kreeg te horen dat dit kwam doordat verschillende detachementen tijdelijk buiten de stad dienden. In afwachting van hun terugkeer werden hun onderkomens vrijgehouden. Ontevreden met dit antwoord, vroeg hij de agent van kazernerij de ingekwartierde troepen zo snel mogelijk op een van de acht vaste militaire locaties onder te brengen, hetgeen ook gebeurde. Daarnaast werd op voorspraak van het stadsbestuur extra vaart gezet achter de reeds eerder aangevangen bouw van

---

²⁶ GA, 3, (GBG), inv. nr. 1295: Brief van de ingezetenen van Groningen aan de prefect van Westereems, 18 januari 1811.

²⁷ Ibidem, Brief van de agent van kazernerij aan de maire, 16 januari 1811:

twee nieuwe vleugels aan de kazerne op het Nieuwe Kerkhof en werd onderzocht of het Groene Weeshuis dan wel de tekenacademie in noodgevallen als kazerne gebruikt konden worden.²⁸

Als we de stellers van de klaagbrief mogen geloven was de onvrede in de stad groot. Verschillende inwoners hadden zelfs geweigerd toegewezen militairen op te nemen, waarbij ze zich beriepen op een decreet van Napoleon van 18 augustus 1810, waarin expliciet stond vermeld dat troepen bij voorkeur in kazernes gelegerd dienden te worden.²⁹ Wellicht dat deze weigerachtige houding van enkele welgestelde Groningers voeding heeft gegeven aan geruchten dat de rijken inkwartiering zouden afkopen. Hoewel de door het stadsbestuur ingestelde commissie weinig bewijzen vond voor deze aantijgingen, lijkt een terloopse opmerking enkele jaren eerder van de Delftse regent Willem Hendrik Teding van Berkhout deze praktijk te bevestigen. Op donderdag 17 april 1806 schreef Teding van Berkhout namelijk in zijn dagboek dat er onverwacht ‘den volgenden dag inkwartiering van aankomende Fransche troupen [was] uitgeroepen’, waarna hij vervolgde met de opmerking dat hij ‘noch om halv thien een huishouden [moest] zoeken om mijn man bij te kunnen besteeden.’³⁰ Blijkbaar was het tijdens het Koninkrijk Holland dus gebruikelijk voor welgestelden om gebilletteerde troepen (tegen betaling) elders onder te brengen.

Tijdens de Inlijvingsjaren (1810-1813) was het minder eenvoudig om onder de inkwartiering uit te komen, zo blijkt althans uit de informatie die de directeur voor inkwartiering naar *maire* Quintus zond. De directeur gaf aan dat er in Groningenstad 2147 woningen waren waar eventueel militairen konden worden ingekwartierd. Niet al deze huizen konden echter daadwerkelijk worden gebruikt, omdat er tal van uitzonderingen golden. Het exacte aantal beschikbare inkwartieradressen schommelde van week tot week, omdat kraamvrouwen, weduwen en zieken waren vrijgesteld van inkwartiering.³¹ Gemiddeld vielen er hierdoor circa driehonderd huizen af.

---

²⁸ Ibidem, Brief maire stad Groningen aan prefect, 8 februari 1811.

²⁹ Ibidem, Aanplakbiljet maire van Groningen, 18 januari 1811.

³⁰ NA, 3.20.59, Archief van de familie Teding van Berkhout, inv. nr. 1983: Levensbeschrijving Willem Hendrik Teding van Berkhout, 44.

³¹ GA, 3, GBG, inv. nr. 1295: Brief van de directeur der inkwartiering aan maire, 31 januari 1811. Volgens de originele Franse wetgeving gold de uitzondering voor ‘des dépositaires de caisses pour le service public’, ‘des veuves et des filles’. Loi concernant la conservation et le classement des Places de guerre et Postes militaires,

Daarnaast vielen er volgens de directeur van inkwartiering nog eens vijftig huizen af van Groningers die door de slechte economische omstandigheden niet in staat waren een of meerdere militairen te onderhouden.

De verdeling vond plaats ‘naar rato der huizen en presumtive pecuniele vermogens der Eigenaars of bewoonders van zodanige huizen’. Er werd gewerkt met een systeem met letters per straat of wijk. Alle letters kwamen een voor een aan de beurt, zodat er sprake was van een zo eerlijk mogelijke roulatie.³² Naar omstandigheden was het systeem, ondanks alle uitzonderingen, zeker niet onrechtvaardig. Een deel van de Groningse onvrede zat hem dan ook niet in het systeem *an sich*, maar meer in het feit dat burgers alweer zo snel aan de beurt waren. Ook dit werkte geruchten over fraude in de hand, want waarom kreeg het ene huis vaker dan het andere militairen toebedeeld? Een oplossing hiervoor was er echter niet. De door het stadsbestuur ingestelde onderzoekscommissie kwam weliswaar met een nieuw, zogenaamd eerlijker inkwartierregister, maar het is maar de vraag of dit de oplossing was voor alle problemen. Als we de onder curatele geplaatste directeur voor inkwartiering mogen geloven, waren in ieder geval ‘de voorbeelden van ongelijkheid in dit nieuwe register (...) thans te menigvuldig om allen aan te halen’.³³

Alle goede bedoelingen ten spijt bleven inkwartieringen ook na 1811 een heikel punt in de stad. Toen dienstplichtig onderofficier Van Altena in 1813 een aantal maanden in Groningen verbleef, was de verhouding tussen de burgerbevolking en de militairen in ieder geval zo slecht dat ‘fatsoenlijke omgang met de burgers, of toegang tot ordentelijke

---

la police des Fortifications et autres objets y relatifs, 10 juillet 1791. Titre V : Logement des troupes, article VIII.

³² Uit vergelijkbare inkwartierregisters uit Zwolle blijkt dat verschillende straten inderdaad om en om met inkwartiering te maken kregen. Zo was de 1^e Voorstraat op 5 maart 1808 aan de beurt, de 2^e Sassenstraat op 19 maart en de 2^e Voorstraat op 31 maart. De lijsten laten tevens zien dat het grote aantal uitzonderingen ook geen typisch Gronings verschijnsel was. Van de 257 adressen op de 2^e Sassenstraat lagen er bijvoorbeeld maar bij 95 militairen ingekwartierd en op de 169 huizen tellende 2^e Voorstraat waren dit er slechts 85. Het overgrote deel van de adressen viel af omdat de bewoners ‘onmagtig’ en ‘onvermogen’ waren of omdat de panden leegstonden. Daarnaast vielen ook een groot aantal armenhuizen, kerken en andere publieke gebouwen af. Historisch Centrum Overijssel, 0700, Stadsbestuur Zwolle, inv nr 4538-4540: Inkwartierregisters.

³³ GA, 1354, Commissie over militaire inkwartiering, inv nr 1: Brief directeur der inkwartiering aan commissie van Surveillance, 5 april 1811.

huizen [nette herbergen of kroegen, CvdS] (...) niet te verkrijgen was'. 'Het was ergelijk', schreef Van Altena in zijn memoires, 'dat wij, buiten onze schuld met het slavenkleed bedekt, van onze eigene landslieden met verachting werden teruggestooten'. Van Altena ontmoette in Groningen van de burgerij naar eigen zeggen slechts 'stuursche gezigten'.³⁴

Uitgaven en vergoedingen

De frustratie onder de bevolking richtte zich niet alleen op de overlast die de militairen veroorzaakten – denk aan onbeleefd gedrag, chantage, steeds hogere eisen en in het ergste geval zelfs fysieke mishandeling³⁵ –, maar vooral ook op de negatieve financiële gevolgen van de inkwartiering. De bewoners van een pand moesten de gebilletteerde troepen eten geven en een slaapplek, ongeacht hun eigen financiële positie. Als troepen slechts op doortocht waren en niet langer dan twee nachten bleven, hadden de inwoners volgens het decreet op de inkwartiering van Lodewijk Napoleon geen recht op een vergoeding.³⁶ Bleven troepen langer, dan kregen zij voor iedere verpleegde onderofficier en soldaat zeven stuivers per dag.³⁷ In de praktijk zal de betaling echter vaak op zich hebben laten wachten, als er überhaupt al sprake was van uitbetaling. De Groningse onderzoekscommissie kwam na het horen van 'ene grote menigte ingezetenen uit onderscheidene standen' in ieder geval tot de conclusie, dat als er niet dadelijk maatregelen 'tot verligting' werden genomen, 'eene algemeene verarming – en bij zommige daadlijk broodgebrek' – het gevolg zou zijn.³⁸

---

³⁴ Van Altena, *De Hollander*, 75-76.

³⁵ GA, 734, Gerechten in Hunsingo, inv. nr. 1496: Dossier betreffende de problemen tussen de lokale bevolking en ingekwartierde Franse soldaten in de omgeving van Pieterburen, 1810.

³⁶ NA, MO, inv. nr. 1283: Extract betreffende de kazernering, 100, Hoofddeel VII, artikel 40.

³⁷ Officieren aten en dronken voor eigen rekening. DA, 0115, Archief Meppel, inv nr 1213: Extract uit het verbaal van het verhandelde bij den Landdrost van het departement Drenthe, 26 januari 1809.

³⁸ GA, 1354, Commissie over militaire inkwartiering, inv nr 1: Concept-verslag van de commissie over militaire inkwartiering.

Om te voorkomen dat hun burgers honger zouden lijden, schoten de meeste steden de gemaakte kosten voor, om die later zelf bij het Rijk te declareren. Uit de bewaard gebleven declaratieoverzichten van 1808 blijkt dat deze bedragen zelfs in relatief rustige jaren flink konden oplopen. Van de genoemde steden springt met name Utrecht er met 6656 gulden in het eerste kwartaal bovenuit.³⁹ Deze centraal gelegen garnizoensstad, die begin 1808 ook nog dienstdeed als residentie van koning Lodewijk Napoleon, had vele duizenden troepen binnen de wallen, met (langdurige) legering bij de burgerij tot gevolg. De declaraties van Middelburg (4247 gulden) en Den Bosch (3399 gulden) laten echter zien dat ook in kleinere steden veel troepen ingekwartierd lagen. Meer gedetailleerde cijfers uit Zwolle tonen aan dat de uitgaven aan inkwartiering vrijwel constant doorgingen. De Zwolse autoriteiten waren eind april 1810 bijvoorbeeld 446 gulden en 12 stuivers kwijt aan de inkwartiering van 1276 manschappen van het 7^e regiment infanterie van linie en enkele dagen later nog eens 324 gulden voor het verblijf van het 1^e regiment jagers. Op 10 en 11 mei moest de stad vervolgens 56 gulden ophoesten voor het logies van tachtig man behorende tot de 1^e compagnie rijdende artillerie en een dag later nog eens 55 gulden voor de mannen van de 7^e compagnie artillerie te voet. Op deze wijze ging het maand na maand door.⁴⁰

Bovenop deze verblijfkosten kwamen de uitgaven ten behoeve van het vervoer van de verschillende eenheden. Ook deze bedragen konden behoorlijk oplopen. Voor het transport van de bagage van het bovengenoemde 7e regiment infanterie naar Meppel waren bijvoorbeeld elf wagens nodig à zes gulden per stuk. Hetzelfde bedrag werd betaald voor het vervoer van het 3e regiment jagers, plus nog eens 24 gulden omdat er vier wagens extra moesten worden ingehuurd voor het vervoer van de zieken. Verder werd er geregeld voor plaatsen in de trekschuit of op beurtschepen betaald en moesten trekpaarden worden gehuurd voor het vervoer van artilleriestukken of caissons.⁴¹ Steden langs marsroutes moesten eigenlijk elke paar dagen in de buidel tasten om vervoer te regelen voor militairen. Soms ging het daarbij om hele eenheden, maar meestal om kleinere

---

³⁹ NA, MO, inv. nr. 1374: Register van ingekomen declaraties over den jare 1808.

⁴⁰ Historisch Centrum Overijssel, 0700, Stadsbestuur Zwolle, inv. nr. 4601: Uitgaven ten behoeve van militairen, 1810.

⁴¹ *Ibidem*.

detachementen, of nareizende officieren.⁴² Hoewel het in die laatste gevallen slechts om beperkte uitgaven ging, liepen alle kleine bedragen aan het eind van het jaar toch behoorlijk op. Om over het chagrijn van de paardenbezitters, die telkens verplicht moesten opdraven, nog maar te zwijgen.

Tot slot

Al met al kunnen we constateren dat ook de bevolking van het relatief rustige Nederland zich niet kon onttrekken aan de oorlogen die elders in Europa woedden. Er was hier weliswaar geen sprake van plunderingen of brandstichting, maar in veel plaatsen vormden inkwartieringen en rekwisities een vast onderdeel van het dagelijks leven. Mensen leefden naast en met militairen, gaven ze te eten en een plek om te slapen. Soldaten domineerden menig Nederlandse (garnizoens)stad en vormden zodoende een zware belasting voor zowel de beurs van de inwoners als voor de lokale schatkist.

Door het lokale karakter van inkwartieringen en rekwisities is het lastig om uitspraken te doen over de situatie in heel Nederland. De gevonden informatie laat zien dat in sommige steden de belasting van de burgerbevolking hoog was, maar deze druk werd waarschijnlijk niet overal even zwaar gevoeld. Er waren plekken waar slechts sporadisch troepen verschenen, terwijl voor plaatsen langs marsroutes het tegenovergestelde gold. Grote delen van het platteland zullen weinig last hebben gehad van inkwartieringen of rekwisities, maar aan de andere kant werden cavalerie-eenheden bij verplaatsingen – vanwege de behoefte aan stallen en foerage – meestal buiten de steden gelegerd en moesten boeren vaak de geëiste paarden en wagens leveren. De vraag hoe steden als Zwolle, Meppel en Groningen zich verhielden met de rest van het land kan slechts door nadere studie worden beantwoord. Hier ligt nog een schone taak.

---

⁴² In het Drents archief zijn voor een beperkte periode de gemaakte kosten door de stad Meppel bewaard. DA, 0115, Archief Meppel, inv. nr. 1203: Overzicht uitbetaalde gelden voor transport militairen, 1810.